

Navne fra landet

Navneforskningens kendskab til danske stednavne bygger på mange forskellige slags kilder. Når det gælder de såkaldte lokale stednavne, især marknavne, stammer en stor del af vor viden fra deciderede indsamlinger af oplysninger om navne og deres lokale tolkning, som alle rigets skolelærere i perioden 1921-1952 blev opfordret til at redegøre for. På denne måde blev 126.271 lokale stednavne fra bondesamfundet registreret – og mange af disse formentlig dermed også reddet fra glemsel i takt med landbosamfundets forandring. Optegnelserne fra disse ‘skolelærerindberetninger’ har været til stor nytte for eftertidens navneforskning, ligesom mange af de herigennem bevarede navne fra landet har fået et nyt efterliv som vejnavne eller slægtsnavne.

Da Stednavneudvalgets kontor i 1920 havde bestået ti år, fik kontorets chef, cand.mag. Gunnar Knudsen (1886-1952), den indlysende ide, at der måtte findes et stort lokalt navnestof, som burde skrives ned og bevares for eftertiden. Det var for så vidt helt i overensstemmelse med de højskoleprægede aktioner for at bevare og optegne dialekter og for at bevare materielle udtryk fra den svindende bondekultur. Med Stednavneudvalgets kontor som omdrejningspunkt fik Gunnar Knudsen i 1921 organiseret en landsdækkende indsamling af lokale stednavne, især marknavne. Det foregik på sogneniveau, idet hver eneste førstelærer fik tilsendt et opklæbet, udskåret sognekort i 1:20.000 (målebordsblad) og et blankt folioark til optegnelser samt en optegnelsesvejledning, der inkluderede en opfordring til om nødvendigt at rekvirere flere og til i det hele taget at henvende sig, hvis der var særlige problemer, og endelig – snarest belejligt – at tilbagesende det optegnede materiale til Stednavneudvalget.

Hermed lagdes grunden til en meget betydelig samling af lokale indberetninger, de såkaldte skolelærerindberetninger, der i dag findes på Københavns Universitets afdeling for navneforskning. Samlingen, der nu betragtes som lukket, dækker ca. 1.600 sogne svarende til ca. to tredjedele af det samlede antal. Alene heraf fremgår det klart, at samlingen er meget ujævn. Hertil kommer, at der også er meget betydelige kvalitetsforskelle mellem de indkomne indberetninger. Nogle steder var læreren ny, andre steder var læreren ikke særlig entusiastisk, nogle steder var læreren meget grundig og rådspurgte sig hos gamle, lokale folk. Det er et fælles vilkår for hele den indberetningskultur, der fra 1600-tallet og op til begyndelsen af 1900-tallet har haft til formål at dokumentere f.eks. topografiske, folkekulturelle eller arkæologiske forhold.

FORTEGNELSE

(HOVEDLISTE)

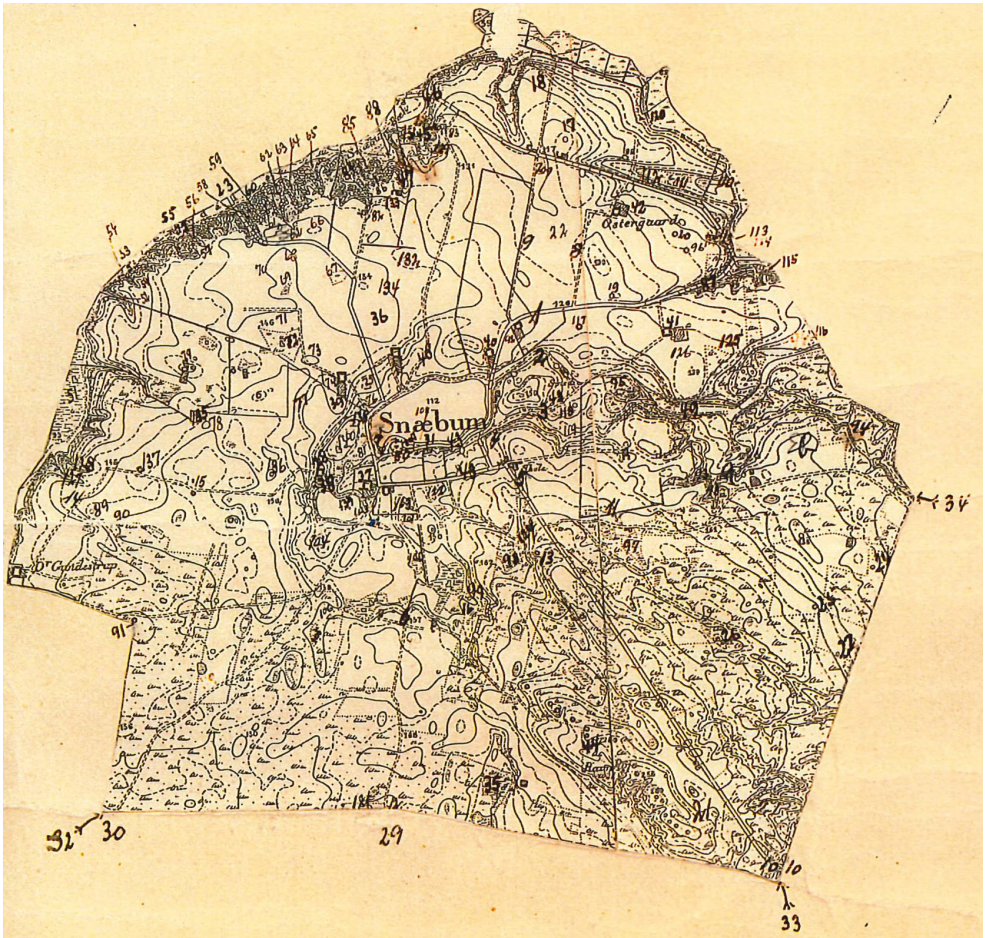
over

Stednavne

Snæbøum Sogn (1861)
Ørsild Herred (1800)
Randers Amt (1846)

Nr.	Lydskrift	Skriftsprog	Bemærkninger
1	<i>Spans⁽⁶⁾-vej</i>	<i>Spanskevej</i>	
2	<i>Niv-daalet</i>	<i>Niv-dalen</i>	} to Bøllestrøninger (se Bøllestrøning, No. 11, og såvel det gamle Navn som det nye, angår det: Næs (Næs) bakkens Prærie ved d. g. Skole.
3	<i>Lille-leu</i>	<i>Lilleleu</i>	
4	<i>Elbry-baarvej, Mølle.</i>	<i>Elbry-baale, Mølle.</i>	
5	<i>Sten-el-baale</i>	<i>Stenbaale</i>	
6	<i>Niv-vej</i>	<i>Nivvej</i>	til Skjoldvej
7	<i>Jor(d)-baale</i>	<i>Jorbaale</i>	(fulde Bøllestrøning) <small>Her er det gamle Navn</small>
8	<i>Niv-vej</i>	<i>Nivvej</i>	med det Niv
9	<i>Ø</i>	<i>Nivvej</i>	og Niv
10	<i>Smj-daalet</i>	<i>Smj-dalen</i>	
11	<i>Niv-Majvej, Niv</i>	<i>Niv-Majvej</i>	} Niv har ligget til Niv, Niv-Majvej
12	<i>Niv-Niv</i>	<i>Niv-Niv</i>	
13	<i>Niv-Niv</i>	<i>Niv-Niv</i>	
14	<i>Smj-daalet</i>	<i>Smj-dalen</i>	den Bøllestrøning
15	<i>Niv-Niv</i>	<i>Niv-Niv</i>	ligger i d. Niv.
16	<i>Rov-daalet-baale</i>	<i>Rov-dalen</i>	
17		<i>Niv-Niv</i>	
18		<i>Niv-Niv</i>	
19	<i>Spans⁽⁶⁾-vej</i>	<i>Spanskevej</i>	med Bøllestrøning
20	<i>Niv-Niv</i>	<i>Niv-Niv</i>	(med de tidligere Bøllestrøning)
21		<i>Niv-Niv</i>	(se Bøllestrøning - Niv-Niv, og Niv-Niv)
22	<i>Smj-Majvej</i>	<i>Smj-Majvej</i>	
23	<i>Niv-Niv</i>	<i>Niv-Niv</i>	gl. Niv til Randers.
24		<i>Niv-Niv</i>	
25		<i>Niv-Niv</i>	
26		<i>Niv-Niv</i>	den Niv.
27	<i>Niv-Niv</i>	<i>Niv-Niv</i>	
28		<i>Niv-Niv</i>	
29		<i>Niv-Niv</i>	gl. Niv (med det Niv-Niv)

Figur 1. Typisk lærerindberetning i Navneforsknings arkiv på Københavns Universitet. Indberetningen stammer fra Snæbøum Sogn lidt vest for Hobro. Den er indsendt af lærer E. Th. Larsen 19/10 1928. Han hørte altså ikke til de hurtigste; til gengæld har han lavet en liste med hele 140 navne, hvoraf de første 29 ses her. På det tilhørende kort har lærer Larsen påført numrene, hvor de pågældende lokaliteter ligger i landskabet.

Figur 2. Kort hørende til lærer E. Th. Larsens indberetning fra Snæbum Sogn.

Skolelærerindberetningerne indskrives sig smukt i den sidste ende af rækken af landsdækkende kulturhistoriske indberetningskampagner.

Gunnar Knudsen førte nøjagtig regnskab med, hvad der kom ind, og efter nogle års forløb blev der også rykket for svar, hvis der ikke var indløbet noget. Set med Gunnar Knudsens øjne sluttede kampagnen aldrig rigtigt. Hans sidste bogføring viser, at han den 17. januar 1952 fra J.P. Kjærgaard i Madum modtog 65 navne. Gunnar Knudsen nåede dermed i alt at indhøste 126.271 navne, inden han døde den 15. september 1952

Gunnar Knudsens “mirakelkasser”

Gunnar Knudsen nøjedes ikke med at tælle. Han var faktisk en indsigtfuld og kreativt tænkende forsker med en god forskningsstrategisk sans. Han gennemgik alt det indkomne materiale og noterede på små papirlapper, hvad han syntes var specielt interessant. Et sådant søgekriterium kan naturligvis let give et meget vilkårligt resultat, men Gunnar Knudsen var ualmindelig godt inde i hele det danske navnestof, og hans seddelsamling, som tilsammen fylder ca. 1½ meter, har været så nyttigt et arbejdsredskab for hans efterfølgere, at de har døbt samlingen “Gunnar Knudsens mirakelkasser”. Mirakler forstået på den måde, at hvis man var gået i stå i tolkningen af et bestemt navn, kunne man finde parallelmateriale hos Gunnar Knudsen – eller naturligvis også somme tider intet finde. Mirakelkasserne indeholder både mange usammensatte navne og en lang række navneled med oplysning om beliggenhed i landet og om lokalitetens art.

Lad os tage et par eksempler. Med opslagsformen *Knokker* registrerer Gunnar Knudsen udtalen [æ knog'er] og oplysningen 'Ujævn, tuet Jord, nu dyrket'. Det hele stammer fra indberetningen 1921/22 fra Top 1446, dvs. topografisk nummer 1446, der er lig med Jørsby Sogn på det nordlige Mors. Andre sedler viser også formen *Knok* og *Knokkerne*, alle sammen fra det nordlige og nordvestlige Jylland. Det er for så vidt den samme udbredelse, man får oplysning om, hvis man slår ordet op i Feilbergs jyske ordbog (se litteraturlisten). Det kunne Gunnar Knudsen godt – og har sikkert også gjort det – men hans formål var at samle den stednavnedokumenterede brug af de enkelte ord og navneled.

Et andet ord med nordjysk udbredelse er *Svak*, i betydningen 'dam' (jf. figur 3), der i mirakelkasserne bl.a. er rapporteret fra Vendsyssel og Hanherrederne samt to steder i Midtjylland (Silkeborg Skovdistrikt og på Mols) og endelig to steder på Sjælland (Butterup ved Holbæk og Reerslev i Vestsjælland). De sidste steder kunne man på Gunnar Knudsens tid ikke nå ordbogsmæssigt frem til, hvilket man for så vidt fortsat ikke kan i dag, eftersom Ordbog over det danske Sprog ikke har denne detalje med, og Ømålsordbogen endnu ikke er nået til S. Sammenholder man med udbredelsesoplysningerne i Feilbergs ordbog er de vigtigste afvigelser nok, at Gunnar Knudsen ikke har belæg fra Salling, mens Feilbergs ordbog til gengæld ikke har belæg fra Mols.

Et på mange måder typisk tilfælde udgøres af de to sedler på *Møsk* eller *Møske*. På den ene af dem er noteret 'betyder vistnok Krat'. De to sedler stammer fra Gårslev Sogn og Ødis Sogn, dvs. fra det sydøstlige Nørrejylland. Jeg har ikke fundet sikre spor af et sådant substantiv andre steder. Derimod findes der et jysk adjektiv *møsk* med betydningen 'rådden, syrlig, tvær, vranten' (Feilberg) og et substantiv *mysk* med betydningen 'skimmel'. Sidstnævnte er *Møsk*

Knusteker

a Knog's +. Ujavn, tuel Jord,
m. dyrked

Indb. 1921/22 Top 1446

Loatoken

en Dam

Indb. 1921/22 Top 1312

Møske

a Møske

betjend indtast Kret

Indb. 1921/22 Top 2397

Møske

a møske

Indb. 1921/22 Top 2366

Stenkis

2 Stenkysse

Lynge Stenkis

Prækjede Stenkis

Stenkis 2031

2027

Stenkis

Stenkislyst: Stenk-Drogel,

Stenkis Høj = phelap Dyren

Films Statistikkortet.

Indb. 4/10 23

Figur 3. Optegnelserne i Gunnar Knudsens "mirakelkasser" for så vidt angår de i nærværende artikel fremlagte eksempler. Navneforskning, Københavns Universitet.

i Ødis sat i forbindelse med, og det er samtidig sat i forbindelse med naturnavnet Mysk i Moltrup Sogn lidt nord for Haderslev.

Som et sidste eksempel på materiale i Gunnar Knudsens mirakelkasser skal jeg endelig nævne opslagsformen *Stenhus*. Han skriver det ud som led i navnene Lynge Stenhus, Posekjær Stenhus (nu: Poskær Stenhus) på Mols og Biskops Stenhus på Norddjursland. Han oplyser navneleddet både som stendysse og som rest af gravkammer. Her kunne være tale om en mere lokalt afgrænset østjysk brug af ordet *stenhus*. Dette ord er velkendt i alle de danske ordbøger, men kun i betydningen ‘hus bygget af sten’. Det er et gravkammer eller en jættestue naturligvis også, og selvfølgelig spiller denne almene betydning ind, når noget bliver kaldt Biskops Stenhus. Det er nu alligevel påfaldende, at ingen af ordbøgerne specifikt nævner muligheden ‘stenbygget levn fra oldtiden’. Mest interessant er det dog, at Gunnar Knudsen også under opslagsformen *Stenhus* rubricerer det falsterske Stense Høj = ødelagt Dysse (se kopi af sedlen, figur 3). Gunnar Knudsen åbner herved for en tolkningsmulighed for en række navne, der ellers normalt anses for at indeholde en reduceret form af substantivet *stendysse*. Jeg tænker her på en række navneformer indeholdende *Stennis* eller *Stinnes*, opregnet af John Kousgård Sørensen, hvor han ikke er i nærheden af at foreslå substantivet *stenhus* som alternativ mulighed.¹

Gunnar Knudsens mirakelsedler er takket være 100 års intensiv navneforskning i et vist omfang nok blevet overflødiggjort, men de rummer således stadig mange bidrag til nuanceringen af det almindelige ordbogsstof.

Marknavne

Som nævnt står Gunnar Knudsen som hovedmanden for at mere end hundre-detusinde navne er blevet bragt fra landet ind til byen. Han var også i nært samarbejde med Otto Mackeprang, kontorchef på Københavns Rådhus, i årene omkring 1920 medvirkende til, at bondelandets største gruppe af stednavne, marknavnene, kanaliseredes ud igen, nemlig som vejnavne i nye villakvarteer, hvoraf der opstod en sværm i København og omegn netop i denne periode. Navnene kunne være direkte videreførelser af gamle marknavne som f.eks. Kagsvang og Islevholm i Husum (begge fra 1926), men meget ofte måtte man nøjes med at arbejde ud fra den model, som de gamle marknavne dannede. Således opstod fra ca. 1922 og frem en stor gruppenavngivning i Brønshøj omkring Bavnevangen, Byvangen, Ellevangen, Egevangen, Pilevangen, Vikkevangen med mange flere. Det blev virkelig normdannende ikke kun i de københavnske forstæder, men efterhånden overalt i det urbaniserede miljø i landet. I misforstået loyalitet eller af ren uformåenhed gik man i Rågeleje-Udsholt-området på Sjællands nordkyst så vidt, at man genoptog tilfældige 1600-talsskrivemåder af de marknavne, som man gav til vejene i sommerhuskvarteret. Veedeholms-

Ager for Hvedeholmsager, Weypils-åsen for Vejpilsåsen, Senkke-Kjæret for Sænkekæret og Haver-Ager for Havreager. Der gives stadig gamle navne fra landet nyt liv ved kommunernes navngivning af nye veje og bebyggelser, men det er mit indtryk, at denne praksis er for nedadgående. Kilderne er ved at tørre ud i den forstand, at man løber ind i for mange gentagelser.

Landlige stednavne som slægtsnavne

Som antydnet i titlen på denne artikel er der endnu en vekselvirkning mellem navne på landet og navne fra landet, som springer ud i fuldt flor for nu godt 100 år siden. Da man i Rigsdagen i 1904 vedtog en navnelov (Lov om Navneforandring af 22. april 1904), havde den først og fremmest til hensigt på en reguleret måde at stimulere befolkningen til at skifte deres –sen-efternavn ud med et mere personligt og egenartet navn. Til det formål blev der i 1902 af Verner Dahlerup og Johannes Steenstrup – førstnævnte grundlægger af den store danske ordbog, sidstnævnte kendt professor i historie med betydelige interesser inden for navneforskning – udsendt en 100 sider stor “Navnebog til Vejledning ved Valg af nye Slægtnavne” med i alt omkring 16.000 navneforslag. En ganske betydelig del af de navne, der indeholdes i Dahlerup og Steenstrups bog har stednavneform. Der kan enten simpelthen være tale om gamle stednavne (i vejledningen mærket ‘GS’), men de fleste er konstruktioner formet som fiktive moderne stednavne af den type, som man finder ude på landet, f.eks. Avrum, Baknæs, Barland, Bårsig. Herudover forekommer på listen nogle muligheder mærket ‘GP’ (gammelt personnavn) og ‘GO’ (gammelt ord). Rubriceringen er ikke særlig skarp, men hovedtendensen holder dog vand. Et eftersyn af navnene på en tilfældig udvalgt side af forslagslisten (side 5, se figur 4) viser, at af de 85 (mere eller mindre) fiktive stednavne er de 33 ifølge den seneste samlede opgørelse fra 1987 faktisk blevet antaget af nogen som slægtsnavn. Der er med andre ord prestige forbundet med at hedde noget, der signalerer, at man er fra landet.

Afrunding

Ser vi på efternavnene, viderefører de således den blanding af bebyggelsesnavne og naturnavne, som vi også er vant til og genkender fra det danske, topografiske landskab. Helt anderledes forholder det sig med de mængder af marknavne, der – autentiske eller konstruerede – (gen)anvendes som vejnavne. Sådanne veje ligger nok undertiden side om side, som de gamle, navngivne agre gjorde, men da bevidstheden om, hvordan det gamle marknavnesystem fungerede, nutildags er gået fuldstændig tabt, revitaliserer (gen)anvendelsen

Avertoft		Avnbing		Avnskjær	
Avetofte		Avnbo		Avnsted	GO
Avetorp		Avnbæk		Avnum	
Avild	GP	Avnbøg		Avred	GO
Avlund		Avnet	GO	Avrum	
Avn	GO	Avnholt		Avte	GP

B

Baaderup		Band		Barland	
Baadesby		Bandbjerg		Barlast	GO
Baadsted	GP	Bandby		Barlev	
Baadtoft		Bandbøl		Barlind	
Baag		Bandholt		Barlund	
Baahus		Banding		Barlykke	
Baane	GO	Bandrup	GS	Barning	
Baar	GO	Bane	GP	Barnsbæk	GS
Baarager	GO	Bangild		Barnulv	GP
Baarde	GO	Bankerup		Barnung	
Baarløse		Banne	GP	Barnvig	
Baarsig		Banneris		Barre	
Baarund		Bannerum		Barsbæk	
Baarvig		Bannild		Barse	GP GO
Baastrand		Bannis	GO	Barsholm	GS
Bab(b)etorp	GS	Bansing		Barskov	
Badsvend	GO	Banst		Barslet(te)	
Bagler		Bansø		Barsnab	GS
Bagner	GP	Bant	GS	Bar(s)torp	GS
Bagtorp	GS	Bantum		Barsvad	
Bakholt		Barang	GO	Bartum	GS
Bakkeby		Barbjerg	GS	Bartved	
Bak(ke)land		Barbo	GO	Barum	
Bakkelev		Barbøl		Barved	GP GS
Bakkerød		Bardag	GO	Barvid	
Baknæs		Barding		Barvold	
Baldershøj		Bardum	GS	Basborg	
Balg		Bare	GS	Basby	
Balingstad	GS	Bargum	GS	Basholt	
Balk	GO	Barild	GO	Basserød	
Ballerød		Baring		Bastager	
Balleve	GS	Bark		Bas(t)bo	
Ballung	GP	Barke	GP	Basteby	
Balsing		Barkel	GP	Bastenæs	
Balt(e)	GP	Barker	GP GO	Bastlund	GS
Baltring		Barkholm		Bastring	
Bamby	GS	Barkind	GP	Bastrum	
Bamle		Barkved		Bastø	
Bamsted	GS	Barkø		Batting	GO

Figur 4. Eksempler på de af navnemyndighederne i 1904 fremsatte forslag til nye efternavne. Dahlerup og Steenstrup 1902 s. 5.

ikke noget billede af det gamle agrarsamfund fra før udskiftningstiden. Det er man nu om dage nødt til at studere sig til.

Litteratur

Dahlerup, Verner & Johannes Steenstrup (1902): *Navnebog til Vejledning ved Valg af nye Slægtnavne*. G.E.C. Gad. København.

Feilberg, H.F. (1886-1913): *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål* I-IV. Universitets-Jubilæets Danske Samfund. København.

Kousgård Sørensen, John (1964): 'Marknavne og arkæologi'. I: *Marknavnestudier* ('Navnestudier' 3), red. Stednavneudvalget. Afd. for Navneforskning. København, s. 83-93.

Summary

Names in rural Denmark deals with a campaign initiated in 1921-22 by the head of the office serving the Danish Place Name Committee, Gunnar Knudsen. All Danish teachers in the countryside were asked to collect all kind of minor names in their parish, to write them on lists and to indicate their location on a map that they had received together with the appeal to contribute to the collection. Thus more than two thousand teachers were asked and more than two thirds in fact replied. The result was a very valuable collection of Danish minor names known in the beginning of the 20th century. Part of the reported names and a lot of similar names so to say returned to the people and to the countryside during the 20th century. Minor names became a very popular source for creating new street names when former rural areas were urbanized, and many minor names and the like were taken into use when people wanted to replace their patronymic surname with a more individual and yet typical Danish sounding one.

Forfatterpræsentation

Bent Jørgensen, født 1944, er dr.phil. i navneforskning fra Københavns Universitet (1976), hvortil han fortsat er knyttet som professor emeritus. Han har gennem en lang karriere arbejdet med danske stednavne af alle typer og aldre, herunder stednavne tilknyttet landbosamfundet. Bent har siddet i bestyrelsen for Landbohistorisk Selskab i 1977-93, som næstformand 1981-93. Hans lange udgivelsesliste rummer bl.a. syv sjællandske bind i serien *Danmarks Stednavne*, samt det landsdækkende oversigtsværk *Stednavneordbog*.

E-mail: berge@hum.ku.dk.

Noter

1 Kousgaard Sørensen, 1964, s. 86